

Сутність та особливості функціонування економіки знань

У статті розглядаються основні риси економіки знань, її головні елементи і умови становлення. Досліджуються найважливіші аспекти формування економіки знань. Уточнено фактори, що забезпечують застосування знань в економіці. З'ясовано квінтесенцію економіки знань і її головну відмінність від інноваційної та інформаційної економіки.

Ключові слова: економіка знань, інноваційна економіка, знання, інформація, індикатори економіки знань, перспективи економічного розвитку.

Сущность и особенности функционирования экономики знаний

В статье рассматриваются основные черты экономики знаний, ее главные элементы и условия становления. Исследуются важнейшие аспекты формирования экономики знаний. Уточнены факторы, обеспечивающие применение знаний в экономике. Выяснена квинтэссенция экономики знаний и её главное отличие от инновационной и информационной экономики.

Ключевые слова: экономика знаний, инновационная экономика, знания, информация, индикаторы экономики знаний, перспективы экономического развития.

The essence and features of the functioning of the knowledge economy

The article considers the main characteristics of the knowledge economy, its main elements and conditions of becoming. We investigate the most important aspects of the formation of the knowledge economy. Clarified the factors that ensure the application of knowledge in the economy. Clarified the essence of the knowledge economy and its main difference from the innovation and information economy.

Keywords: knowledge economy, innovation economy, knowledge, information, indicators of knowledge economy, the prospect of economic development.

Постановка проблеми. «В останні роки людство переходить в нову, інноваційну фазу свого розвитку, яка характеризується становленням суспільства знань. Відмінною його особливістю є підвищена увага до знань, оскільки вони все більше проявляють себе у вигляді безпосередньої продуктивної сили» [10, с.3]. Багато дослідників займаються проблематикою формування та розвитку сучасного типу економіки – економіки знань, так як перехід до нової економіки зможе забезпечити стійкий економічний розвиток і стабільне благополуччя суспільства.

Перехід економіки на кардинально новий етап розвитку безпосередньо пов'язаний з підвищенням ролі теоретичного знання, розвитком високотехнологічних галузей, процесом збільшення долі сфери послуг, впливом інформаційних мережних технологій (Інтернет). Усі вищезазначені

тенденції вимагають глибокого та ретельного вивчення теорії економіки знань та механізми її становлення на практиці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Теорія економіки знань давно досліджується зарубіжними вченими. Один з них, відомий австро-американський учений Фріц Махлуп [11], який опублікував у 1966 році роботу під назвою «Виробництво та розповсюдження знань у США». Даною проблематикою також займалися такі вчені, як: Д. Белл [1], Б.І. Вернадський [3], Е. Тоффлер [15], К. Ерру [2] і багато інших.

В даний час велика увага приділяється проблемам формування постіндустріального суспільства та становлення економіки знань українських та російських учених: В. М. Геец [4], В. А. Логачев [9], В. Л. Макаров [10], В. П. Семиноженко [14], М. Ю. Шерешева [16].

Передусім, у дослідженні теорії, що стосується економіки знань, ведеться полеміка уточнення понять «інноваційна економіка», «інформаційна економіка» та «економіка знань». Деякі дослідники вважають, що економіка знань та інноваційна економіка по подібні між собою. Дійсно, між ними багато спільного, однак, є і істотні та принципові відмінності. Економіка знань є найвищим етапом розвитку постіндустріального, інформаційного суспільства та її відмітною рисою є – створення сприятливих умов для розвитку людського фактора виробництва та його потенціалу. Така позиція лежить і в русі ідей В. І. Вернадського [3], який дав відповідь на запитання про місце людини в загальній картині планетарного розвитку, виявив і обґрунтував тенденцію до злиття в єдиний нерозривний потік розвитку природного середовища та суспільства. У результаті цього злиття виникають природні виробничі сили (ЄПС), які позначаються В. І. Вернадським ноосферой. ЄПС – це потенційна енергія країни, її матеріальний базис, який потрібно адекватно задіяти і при цьому витратити обережно. Головні ЄПС – це духовні сили людства – його думки, воля і моральні сили, безсумнівно, є і визначальними умовами людського багатства. Таким чином, саме людина, його інтелект – повинні займати центральне місце в системі суспільного устрою. Об'єктивна мета виражається в прагненні цивілізації розвинути свою духовну сутність і на підставі цього підвищити соціально-економічний рівень розвитку.

Мета статті. Незважаючи на різнопланові та глибокі дослідження за даною проблематикою, деякі аспекти становлення економіки знань, її особливості, проблеми формування та розвитку вимагають уточнень чи узагальнень. Необхідно з'ясувати сутність економіки знань, зробити теоретико-методологічне обґрунтування її переваг, провести порівняльний аналіз інноваційної, інформаційної економіки та економіки знань. А також виділити показники економіки знань та фактори, що сприяють її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи економіку, засновану на знаннях, слід ідентифікувати такі пов'язані поняття, як «інформація» і «знання». Як виявилось, між ними існує принципова різниця. Наприклад, К. Ерроу [2] вибудовує такий логічний ланцюжок: «Інформація створює продуктивне поле для винаходів, стимулюючи виробництво нових знань, що сприяє оптимізації

розміщення матеріальних ресурсів і зародження інших винаходів». У своїй статті М. Ю. Шерешеве пише, що А. Фоскет запропонував розрізнати інформацією і знанням на підставі одно та багатосуб'єктивності володіння відповідним ресурсом, визначивши його відмінність наступним чином: «Знання це те, що знаю я, інформація – це те, що знаємо ми» [16, с.26]. Опосередковано простежується даний підхід в трактуванні «інформації» та «знання» у Ф.Махлупа: «Виробництво нових знань не закінчено доти, поки вони не передані іншій особі і не є надбанням однієї людини» [11].

«Будь яка інформація в звичайному значенні цього слова є знання, хоча не всяке знання можна назвати інформацією. Таким чином, інформація визначається безліччю знання, а останнє є більш широким поняттям по відношенню до поняття інформація.

Важливо відзначити, що знання може бути явно вираженим або експліцитно, які кодуються (codifiable, explicit knowledge), неявним або потайним, імпліцитним (implicit, tacit knowledge). Імпліцитне, тобто неявне, або приховане знання можна перейняти тільки за допомогою спостереження, тренінгу тощо, в той час як експліцитно (явно виражене, які кодуються) знання може бути зведене до переліку правил і порядків здійснення дій, засвоєння і виконання яких означає його відтворення. М.Ю. Шерешеве уточнює, що перший спосіб передачі знання визначили як соціалізацію, другий спосіб отримав назву екстерналізації. Тоді можна визначити експліцитне знання, яке формується і використовується людиною. Оскільки далеко не будь яке імпліцитне знання стає експліцитне, в даному визначенні в прихованому вигляді міститься вказівка на наявність складнощів і проблем, які лежать на шляху перетворення знання в інформацію і рух знання між різними суб'єктами» [16, с. 27].

Б. Лоасбім слідом за ним М. Френс [18] вказують, що інформація завжди є таким собі «закінченим набором», в той час як знання передбачає відкритість, незавершеність. Звідси процес генерації знання неможливо проаналізувати в рамках «парадигми інформації» [18, с.150].

Широке вживання в літературі поняття «інформаційна економіка» ще не привело до відпрацювання чіткої загально визнаної дефініції цієї категорії. Можна зустріти використання да-

ного поняття як синонімічного позначення явищ інформаційної інфраструктури, електронної комерції, використання та комерціалізації інтернет тощо. У цьому реченні можна зустріти і назви «економіка», «нова економіка». Такий підхід часто ототожнює інформаційну економіку з економікою обробки, передавання (отримання) і зберігання інформації чи інформаційних продуктів, залишаючи у затінку процес власне їх створення. На наш погляд, це звужує категорію інформаційної економіки, робить її менш ефективною у ракурсі формування концепцій розвитку, бо акцентує увагу переважно на формах споживання інформаційних продуктів і технологій. Для ілюстрації наведемо таке визначення: «Інформаційне суспільство можна виділити як об'єкт розгляду тільки фіксує середовище специфічного розвитку цього об'єкта — Інтернет» [17, с.20].

Проте системоутворюючою ідеєю концепції інформаційної економіки і, відповідно, інформаційного суспільства є використання знань для інформації для продукування конкурентоспроможного на світовому ринку нового продукту, не обов'язково інформаційного, але такого, що, маючи масовий збут, забезпечує економічне багатство і розвиток країн-продуцентів. Наприклад, США — світовому лідеру інформаційної економіки — у 1998 р. належали такі частки глобального ринку продукції високотехнологічних галузей (%): авіакосмічна — 54,7; комп'ютери та офісне обладнання — 34,1; комунікаційне обладнання — 34,4; фармацевтика — 30,1 [18, с.111].

В умовах ліберальної економіки інформація, як експліцитне знання, використовується в інформаційних галузях з метою максимізації прибутку і звідси проявляється «хижацьке» ставлення до людського капіталу, задіяному в цьому «інформаційному конвеєрі». Тому слід з обережністю сприймати заклики до побудови «інформаційного суспільства» за образом і подобою американського або західноєвропейського. «Якщо ставити завдання розвитку нових технологій, не маючи чіткого уявлення про їх місце і роль в соціально-економічних процесах і керуючись тільки прагненням не відстати від «лідерів», то неможливо в перспективі домогтися довгострокового успіху.

По суті, дотримання у фарватері «передових країн, що побудували інформаційне суспільство», тобто тих країн, які були лідерами індустріальної епохи і продовжують користуватися створеним в

цьому період «відривом» рівня фінансових можливостей, означає в кращому випадку консервацію відставання. У довгостроковій перспективі позитивним вектором розвитку є рух в бік економіки знань [16].

Щодо місця економіки знань існують різні точки зору. Дебатуються питання: яке місце економіка знань займає в еволюційному розвитку цивілізації. Чи становить вона перехід від аграрного і потім індустріального суспільства до нової ери суспільного розвитку, або є всього лише наступний етап розвитку індустріального і постіндустріального суспільства. Ряд експертів вважає, що економіка знань істотно відрізняється від економіки індустріального і постіндустріального суспільства. На їхню думку, найважливіша відмінність її в тому, що накопичення багатства ранне було пов'язано з матеріальними витратами, в умовах же економіки знань накопичення національного багатства більше залежить від наукомістких активів (виробничого досвіду, ноухау і знань).

На наш погляд, найбільш точно визначені відмінності інноваційної економіки від економіки знань професором В. А. Логачовою [9], який вказує на те, що загальний зміст інноваційної економіки і економіки знань представляється очевидним: і та, і інша в якості інструменту досягнення своїх цілей використовує інтелектуальну робочу силу. Цілі цих економічних систем різні: інноваційна економіка спрямована на збільшення прибутку і накопичення капіталу покупця інтелектуального ресурсу; економіка знань на творче застосування і розвиток інтелектуальних здібностей людини.

У першій системі інтелект, знання виступають лише інструментом для зростання зовнішнього, більш того відчуженого від них, капіталу; в другій системі вони є не тільки засобом, а й метою розвитку здібностей людини. Інакше кажучи, знання в економіці знань самоціль (єдність кошти і цілі, згідно діалектичному методу).

В історичному ключі послідовність ступенів сприйняття економікою наукових знань така: традиційна економіка інноваційна економіка економіка знань. Перша стадія відповідає докапіталістичним товариствам, друга капіталістичному типу суспільства, третя формується вже сьогодні і відповідає соціально-орієнтованому типу економіки.

До капіталізму науковий і технічний розвиток не були пов'язані. Наука знаходилася в сфері споживання доходу, а не його виробництва.

Учений займався наукою за власний рахунок, в кращому випадку знаходив освіченого мецената, згідного витратити свій дохід на чужі пізнавальні інтереси. Деякі вчені марксистської політекономії розрізняли традиційний і інноваційний способи виробництва, характеризуючи їх конкретно історично як докапіталістичний і капіталістичний. «Законом докапіталістичних способів виробництва є повторення процесу виробництва в колишніх розмірах, на традиційним технічним способом: панщинне господарство поміщиків; натуральне господарство селян; ремісниче виробництво промисловців.

Законом капіталістичного виробництва є постійне вдосконалення способів виробництва і безмежне зростання обсягів виробництва. Перетворення науки в продуктивну силу починається при капіталізмі. Зародження інноваційної форми науково-технічного розвитку теж пов'язано з капіталізмом, стадією промислового перевороту. Головний мотив капіталіста при впровадженні технічних нововведень у виробництво економія на витратах з оплати праці. Якщо зарплата зростає, то вигідніше замінювати змінний капітал постійним. Зростає технічний і вартісний склад капіталу. Інноваційний процес рухається інтересами капіталіста. У цьому сенсі абсолютно вірна лаконічна вказівка академіка АН В. Івантера на причини антиінноваційної існуючої економічної моделі: «При дешевій робочій силі інвестицій та інновацій не буде. Американці попереду багато в чому тому, що у них зарплата висока і їм вигідно витіснити працю машиною» [6, с.9].

По-перше, «...справжні інновації це передані (або куплені кимось) нововведення» [17, с.20]. Він має рацію в тому сенсі, що інновації це не нововведення взагалі, а особливий їх соціальний тип, який існує в ринковій економіці, де вони повинні перш за все окупити витрати і принести прибуток. По-друге, треба враховувати, що інновації не обов'язково поліпшують життя людей, але, головне, вони, безумовно, повинні покращувати бізнес, збагачувати його, приносячи прибуток навіть в тих випадках, коли завдають шкоди пересічним громадянам. Є інновації, які погіршують якість продукту і життя людини (наприклад, алергенні добавки до харчових продуктів, пластиківі вікна «душогубки», нові ліки з важкими побічними діями). Таким чином, інновації це нововведення, що знайшли застосування в бізнесі,

незалежно від того, покращують вони або погіршують життя людини. Інновації не тотожні поліпшень, проблема людства в тому, як їх з'єднати. Людський досвід засвідчує, що ринкова форма цього зробити не в силах, більш того, вона все далі розводять ці явища. Звідси випливає висновок: не треба фетишизувати інновації. Також негативним породженням інноваційної економіки є ефект техногенного вимотування «культ новацій, технологічних революцій, в результаті яких ліквідується життєздатні виробничі структури на догоду новітнім» [8, с.199].

Гармонійне поєднання традицій та інновацій краще, ніж формальна гонка за новизною заради новизни.

Є ще одна негативна сторона інноваційної (ринкової) форми нововведень. Академік Н.Я. Петраков звертає увагу, що кожні два три роки мобільний телефон дешевшає в два три рази, однак з'являються нові зразки, «дуже дорогі, тому що зібрані у споживача гроші компанії направляють на нові дослідження. Йде процес конкуренції, супроводжуваний знеціненням старих товарів» [13, с. 6].

Виробник зацікавлений в постійній гонці за покращеннями, оскільки ці інновації окуповуються. Але як зацікавити в них покупця, якщо чергові удосконалення принципово нової споживчої вартості не несуть? Його просто змушують купувати все новіші моделі, тому що старі або зникають з виробництва, або різко втрачають якість і ними стає неможливо користуватися. «Новинки» швидко псуються і це істотна властивість інноваційної моделі економіки. У міру поширення і здешевлення інноваційної «новинки» її якість знижується до ступеня, коли майже повністю втрачається споживча вартість. Це особливість інноваційної економіки: якість гарантована тільки продукції, нової, на момент, поки вона дорога. В цьому випадку інноваційна економіка є лише варіантом диктату виробника над споживачем, від радянської версії якого (в формі економіки дефіциту) ми намагалися піти. Тобто відтворюються недоліки радянської системи «виробництва заради виробництва» в новій формі, тоді як необхідний перехід до принципово іншої соціальної моделі економіки знань. Філософ А.Панарін звернув увагу на відмінність двох громадських підсистем (і, додамо, двох моделей стимулювання зростання знань) ринку і Просвітництва, які в чомусь можуть перетинатися, але вони «... ніколи не збігалися повністю. Більш того, вони завжди пе-

ребували в стані конфліктної взаємодії: носії знання зневажали ринок, носії ринкового початку бо-язко ставилися до носіїв знання. Ринок сам по собі не створює нового в абсолютному (якісному) значенні він породжує відносно нове, наповнюючи це середовище сторонніми товарами. Абсолютна новизна виростає з промислового застосування знання. В кінцевому рахунку з освіти робочої сили в широкому сенсі цього слова» [12, с. 263].

Конфлікт двох концепцій виробництва нових знань «ринкової» і «моделі освіти» можна проілюструвати точками зору учасників однієї дискусії [17, с.20], в ході якої член кореспондент І. Іванова (автор книги «Національні інноваційні системи», 2002) стверджувала: «Мені видається помилковою дихотомія «знання ринок». Наприклад, Ф. Хайек вважав, що найкращий механізм, придуманий людиною для поширення знання, це ринок». На це професор С.П. Капіца відповів: «По моему, університет, а не ринок». Співрозмовник парирував: університет займається виробництвом знання, а розповсюдженням ринок. Тому, Н. Івановій довелося підкоригувати думку Ф. Хайека, який вважав, що ринок це «процедура відкриття» знання. Отже, ринок займається не відкриттям знань, а тиражуванням вже готового відкриття, але в цьому випадку питання про мотивацію виробників знань залишається невирішеним. Існує і другий важливий аргумент на користь позиції С.П. Капіци: якщо для успішного виходу на ринок конкурент повинен опанувати невідому раніше технологію або інше нововведення, то відбувається це не завдяки роботі ринкового механізму, а тільки завдяки знанням, отриманим, умовно кажучи, «в університеті». Ринок може тільки стимулювати, та й то не завжди, перейняту передову технологію, а щоб її зрозуміти, відібрати і змусити працювати, треба вже до виходу на ринок мати знання, тобто володіти інтелектуальною здатністю до сприйняття нововведень (не ототожнюється з інтелектуальною власністю). І створюється ця здатність аж ніяк не за прилавком, не в залі біржі, а в школі; створюється і розвивається в рамках соціально-комунікативних механізмів, а не ринково-утилітарних. Важливо також пам'ятати, що ринок далеко не всі відкриття стимулює, але і пригнічує багато, особливо неутилітарні форми знання, про які ніяк не можна сказати, що вони не потрібні або невігідні. Бувають ситуації, коли вони вигідні, але з позицій

не індивіда, а суспільства, не в короткостроковій, а в довгостроковій перспективі, а також коли вони грають роль бази для тих форм знання, які можуть бути утилізовані ринком, створюють «інтелектуальний потенціал, не схильний, на відміну від інструментально-прикладних знань, до швидкого морального старіння» [12]. Тому треба визнати: ринок не тільки не є формою відкриття, але часто він – форма «закриття» знань.

Сучасний «ринок заробив як редукаційська спрощена система, спрямована на скорочення і вибракування джерелом перспективних новацій» [12]. Вищезазначене тут є загальнотеоретичною відмінністю двох систем, які працюють на розвиток інновацій і на розвиток знань підтверджується конкретно-економічними дослідженнями: школа «нової економічної науки», що функціонує в рамках неокласичних підходів, «... надає особливого значення аргументам на користь специфіки наукової діяльності на відміну інноваційної. Представники цієї школи (П. Дасгупта, П. Девід і П. Стефан) доводять, що зрушення наукової діяльності на користь інноваційної призводить до втрати якості наукових досліджень» [5, с. 2223].

Сьогодні перед нами стоїть завдання з'єднання досягнення традиційної (якість натурального продукту, індивідуальне замовлення за потребами) і інноваційної (різноманіття моделей товару, зростання можливостей вибору з урахуванням індивідуальних потреб) моделі економіки. Мета на перспективу в загальнотеоретичному плані формулюється так: треба створити соціальні механізми виробництва і поширення знань і тим самим після формування інноваційної економіки забезпечити перехід до економіки знань.

Вимірювання розвиненості економіки знань здійснюється на основі спостережень і оцінок. Для характеристики економіки знань розроблена методологія Всесвітнього банку. Для того щоб визначити ступінь глибини проблем на шляху до формування економіки знань, необхідно провести різного роду вимірювання. Оскільки, знання в економіці знань – це товар [7, с. 32], але товар особливий, то індикатори, необхідні для вивчення економіки знань повинні забезпечувати характеристики виробництва, поширення, обміну та застосування знань у економіці. Отже, необхідно розробити методологію оцінки того, яким чином необхідно розвивати ці чотири напрямки (виробництво знань, поширення знань, обмін знаннями,

застосування знань], і в яких пропорціях повинно здійснюватися просторовий розвиток економіки знань. Пропорції між напрямками повинні давати можливість порівнювати стан економіки знань в різні моменти часу і прогнозувати її розвиток. Саме людина, її інтелект повинні займати центральне місце в системі суспільного устрою. Суспільна мета виражається в прагненні цивілізації розвинути свою духовну сутність і на основі цього підвищувати соціально-економічний рівень розвитку.

Висновки

Будь яка інформація визначається безліччю знання, а останнє є більш широким поняттям по відношенню до поняття інформація. Загальний зміст інноваційної економіки і економіки знань представляється так: і та, і інша в якості інструменту досягнення своїх цілей використовує інтелектуальну робочу силу. Цілі цих економічних систем різні: інноваційна економіка спрямована на збільшення прибутку і накопичення капіталу покупця інтелектуального ресурсу; економіка знань на творче застосування і розвиток інтелектуальних здібностей людини. У першій системі інтелект, знання виступають лише засобом для зростання зовнішнього, більш того відчуженого від них, капіталу; в другій системі вони є не тільки засобом, а й метою розвитку здібностей людини. Тому, стоїть завдання об'єднати переваги традиційної (якість натурального продукту, індивідуальне замовлення за потребами) і інноваційної (різноманіття моделей товару, зростання можливостей вибору з урахуванням індивідуальних по потреб) моделі економіки. Треба створити соціальні механізми виробництва і поширення знань і тим самим після формування інноваційної економіки забезпечити перехід до економіки знань.

Список використаних джерел

1. Белл Д. Соціальні рамки інформаційного суспільства // Нова технократична хвиля на Заході. – М.: Прогрес, 1986. – с.330 – 342.

2. Блауг М. Ерроу, Кеннет Дж. // 100 великих економістів після Кейнса. – СПб.: Економікус, 2009. – с.370 – 374.

3. Вернадський В.І. Біосфера і ноосфера. – М.: Айріс-прес, 2012. – 576 с.

4. Геец В.М., Семиноженко В.П. Інноваційні перспективи України: Монографія – Х.: Константа, 2006. – 272 с.

5. Дежина І. Г. Держава, наука і бізнес в інноваційній системі України. / І. Г. Дежина І. Г., В. В. Кисельова – К., 2015. – С. 22 – 23.

6. Івантер В. В. Працевзбереження як пріоритет // Економіст. – 2011. – №1. – С. 9.

7. Клейнер Г. Б. Мікроекономіка знань і міфи сучасної теорії // Вища освіта України. – 2016. – № 9. – С. 32.

8. Кочетов Є.Г. Геоекономіка. – К., 2009. – С. 199.

9. Логачов В.А. «Інтелектуальний капітал» з позицій трудової теорії вартості / В. А. Логачов, Е. Е. Жернов // Економіст. – 2016. – № 9.

10. Макаров В. Контури економіки знань // Економіст. – 2013. – № 1. – С. 3.

11. Махлуп Ф. Виробництво і поширення знань в США. – К.: Перун, 2006. – 462 с.

12. Панарін А. Стратегічна нестабільність в XXI ст. – К., 2013. – С. 263.

13. Петраков Н. Шляхи подолання економічної кризи // Економіст. – 2009. – №7. – С. 6.

14. Семиноженко В. П. Україна: шлях до постіндустріальної цивілізації. – Х.: Константа, 2005. – 362с.

15. Тоффлер Е. Шок майбутнього – К.: АСТ, 2014. – 560 с.

16. Шерешево М. Ю. Співвідношення понять «інформаційна економіка» і «економіка знань» // Вісник КНЕУ. – Серія.6. Економіка. – 2013. – № 5. – С. 24 – 31.

17. Економіка знань: контекст українських проблем. Україна в глобальному контексті: цикл публічних дискусій. – К., 2004. – Вип. 15. – С. 20 –25.

18. Fransmen M. Information, Knowledge, vision and theories of the firm // Technology, organization, and competitiveness: Perspectives on industrial and corporate change / Ed. by G. Dosi, D.J.Teece, J. Chytry Oxford, 1998.P.150.